

EESTI MEREVÄGI VABADUSSÕJAS

1918–1920

Arto Oll

Toimetaja: Aldur Vunk
Keeletoimetaja: Merit Lassmann
Kaanekujundus: Kaspar Ehlvest
Küljendanud: Erje Hakman
Kaardid: Peedu Sammalsoo, Roman Matkiewicz ja Arto Oll
Merejõudude ujuv vahendite tabel: Peedu Sammalsoo ja Arto Oll
Fototöötlus: Roman Matkiewicz ja Erje Hakman

Esikaanel: Miinitraalerid Kalev ja Olev (MMFi kogu)

© Arto Oll ja kirjastus Argo, 2023
Kõik õigused kaitstud.

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-42-4
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Saateks	7
Mereväe ülema saatesõna	9
Sissejuhatus.....	11
Historiograafia	13
1. Eesti mereväe ohvitserkonna välja kujunemine Vene sõjalaevastikus	20
2. Esmase merekaitse korraldamise algus ja mereväe organisatoorne areng Vabadussõjas.....	29
2.1 Eesti merenduse ning esmase merekaitse organiseerimise algus ja Nõukogude Venemaa Balti laevastiku operatiivplaanid 1918. aastal.....	29
2.2 Sõjavägede Peastaabi Mereväe Valitsuse tegevus 1918. aasta novembris-detsembris.....	46
2.3 Punalaevastiku sõjategevuse algus ja merejõudude juhataja ametikoha moodustamine	56
2.4 Eesti riikliku merenduse koondumine merejõudude juhataja alluvusse	62
2.5 Merejõudude staap	75
2.6 Läänemere Laevastiku Divisjon	82
2.7 Merejõudude Tehnika ja Varustuse Amet.....	86
2.8 Rannavalve, Side ja Päästejaamade Valitsus.....	94
2.9 Mereväe Ekipaaž.....	103
2.10 Merekindlused Vabadussõjas.....	109
2.11 Mereväe Observatoorium	121
2.12 Merejõudude majanduse ametid	125
2.13 Sadamate Valitsus	128
2.14 Välistellimuste Amet / Laevasõidu Amet	134

2.15 Hüdrograafia, Lootside, Tuleornide ja Meremärkide Valitsus	140
2.16 Traalerite Divisjon	145
2.17 Veeteede, Sadamate Süvendamise ja Paranduse Amet	154
2.18 Kokkuvõte	158
3. Mereväe lahingutegevus detsember 1918 – detsember 1919.....	165
3.1 Suurbritannia abi: poliitilise sekkumise tagamaad ja eskaadri saatmine Läänemerele	165
3.2 Merevägi sekkub lahingutegevusse, 23.–31. detsember 1918.....	187
3.3 Eesti mereväe lahingutegevus jaanuaris 1919.....	207
3.4 Mereväe lahingutegevus veebruarist aprillini 1919.....	233
3.5 Suurbritannia abi Eestile ja kevadise navigatsioonihooaja algus, jaanuar–mai 1919	250
3.6 Ingerimaa operatsioon, 14.–25. mai 1919	271
3.7 Suurbritannia, Eesti ja Tegevsalga sõjalaevade luure- ja patrullretked Koporje lahes: lahingutegevuse iseloomu välja kujunemine merel, mai–juuni 1919.....	291
3.8 Mereoperatsioonid Liivi lahes, juuni–juuli 1919	307
3.9 Sõjalaevastiku tegevus Luuga ja Koporje lahes, juuli–september 1919.....	332
3.10 Krasnaja Gorka operatsioon, 10. oktoober – 5. november ja navigatsioonihooaja lõppemine, november–detsember 1919.....	351
3.11 Peipsi Laevastiku Divisjon Vabadussõjas	383
3.12 Eesti sõjalaevastiku peajõud ja komandörid Vabadussõjas	407
3.13 Meredessantüksused ja nende juhid Vabadussõjas.....	422
3.14 Kokkuvõte	447
4. Kokkuvõte ja järeldused	457
5. Lisa	465
6. Kasutatud allikad ja kirjandus	488
7. Isikunimed register.....	496

SAATEKS

Eesti on ja jääb mereriigiks, millel on tähelepanuväärselt rikkalik merendusajalugu. Uurimistöega üritab autor täita ühte olulist lünka, tuues lugejateni Eesti Mereväe laiaulatusliku tegevuse aastatel 1918–1920.

Käesolev raamat põhineb 13. aprillil 2018. aastal Tallinna Ülikoolis kaitstud doktoritööl. Esialgse käsikirja vormistamisest on möödunud juba mitu aastat, edasise uurimuse käigus on seda täiendatud lisapeatükkide ja mitmesuguste detailidega.

Miks sai valitud uurimistööks just Eesti Merevägi Vabadussõjas 1918–1920? Valiku tegemisel kujunes autorile kaalukaks argumendiks asjaolu, et nimetatud teema kohta puudus arhiiviallikatel põhinev kompaktne akadeemiline uurimus. Vabadussõja-aegse mereväe varasem info pärines valdavalt 1920–1930ndatel kirja pandud mälestustest või juubeliartiklitest. Tänapäevases kontekstis sisaldab niisugune allikabaas (ühes arusaamadega) paratamatult anakronistlikke seisukohti ega anna väeliigist adekvaatset ülevaadet. Samuti tuleb tähelepanu pöörata sellele, et Eesti ajalookirjanduses on mereväele omistatud põhjendamatult marginaalne roll ehk teisisõnu on tema tegevus Vabadussõjas lükatud tagaplaanile. Võrreldes näiteks sõjategevusega maismaal, kus peamiseks eesmärgiks on territooriumite hõivamine ja kaitsmine, tegutseb merevägi hoopiski teistsuguses keskkonnas. Merel puudub klassikalises mõttes rindejoon, sest sõjalaevastikud, ühes mitmesuguste meresõjaliste üksustega, tegutsevad üldjuhul mobiilsetena ja nende operatiivtegevuse eelduseks on merealade vaba kasutamine.

Eesti Merejõud panustasid oma tegevusega Vabadussõja võitu mitmel moel. Arvukad mereoperatsioonid ja lahingutegevus moodustasid sellest ainult ühe osa. Teine ja sugugi mitte vähem tähtis aspekt oli mereliste kaubateede lahtihoidmine ja turvalise laevaliikluse tagamine Eesti vetes. Seeläbi varustati raskel sõjaperioodil tervet Eesti ühiskonda hädavajalike kaupadega. Julgelt võib väita, et tänu mereväe organiseeritud ja juhitud kaubalaevastiku tegevusele, toideti kogu Eesti elanikkonda (sh relvajõude) ning sõjategevuse jätkamiseks toimetati kohale arvestatavas koguses relvastust ja laskemoona. Sellepärast ei keskendunud käesoleva uurimuse autor ainuüksi mereväe lahingutegevusele, vaid on kajastanud ka väeliigi organisatoorset arengut ja aktiivset koostööd Soome lahel viibinud Briti sõjalaevade eskaadriga.

Mahuka uurimuse autorina olen äärmiselt tänulik lähedaste, sõprade ja kolleegide moraalse toetuse eest. Tänan oma juhendajat, Tallinna Ülikooli professor Karsten Brüggemanni, Reet Naberit, Peedu Sammalsood, Roman Matkiewiczit ja tööandjat Eesti Meremuuseumi. Samuti tänan Tallinna Ülikooli, saadud doktoristipendium võimaldas teha uurimistööd Londonis asuvas The National Archive's. Suurimad tänud ka lugupeetud oponentidele, Jyväskylä Ülikooli emeriitprofessor Seppo Zetterbergile ja Tartu Ülikooli dotsent Ago Pajurile, kes tegid väärtuslikke tähelepanekuid uurimistöö parandamiseks.

MEREVÄE ÜLEMA SAATESÕNA

Eesti on olnud läbi aegade mereriik, seda nii geopoliitilises kui ka majanduslikus mõttes. Meri ja selle kasutusvabadus on meile, eriti riigina, alati eluks vajalik olnud. Iseasi, kas me seda ka endale alati teadvustanud oleme. Meri ei ole inimese loomulik elukeskkond ja see muudab tema olulisuse unustamise lihtsaks –, kuniks selle kasutamise vabadus ära võetakse.

Eesti Merejõudude osa Vabadussõjas on siiani tõenäoliselt kõige vähem uuritud osa. Samas on teada-tuntud asjaolu, et enamik liitlasabi tuli just meritsi ja tänu Briti eskaadri ning hiljem noore Eesti Mereväe tegevusele, hoiti maaväe seljatagune vaba ning suudeti teha edukaid dessante vaenlase tagalasse. Vabadussõja mereoperatsioonid on leidnud teenimatult vähe tähelepanu. See seljatagune kujundas olukorra, milles punalaevastiku liikumisvabadus oli piiratud ning ei olnud võimalik pakkuda Punaarmeele vajalikku tule- ja dessanditoetust.

Kuigi kõnealune käsitlus kirjeldab enam kui sajandivanuseid kasvuraskusi, on sellel hämmastavalt palju sarnasusi tänase Mereväe taasloomise ja kasvamise ajaga. Sada ja enam aastat tagasi oli kujunenud olukord ühest küljest palju lihtsam ja samas raskem. Olukorra tegi keerukamaks kahtlemata see, et uusi struktuure tuli luua ajal, kui käimas oli sõda. Samal ajal kergendas sõda ja kohene ressursside koondamise vajadus jõudude ühendamist. Tulenevalt olukorrast, ei olnud aega lõpututeks aruteludeks ja analüüsideks vaid pigem tegutseti ja siis analüüsiti –, kui üldse. Sündmuste kiire areng ei andnud aega ja ruumi bürokraatiaks. Häda on alati ühendav jõud olnud.

Vabadussõja-aegse perioodi ja praeguse aja vahele saab tõmmata palju paralleele. Vabadussõja ajal oli mereväes, nagu ka kõigis muudes eluvaldkondades, karjuv puudus kõigest ja nii oli ka tänapäevase mereväe algusaastatel. Sarnaselt Vabadussõja perioodile, tulid ka uue aja mereväe ülesehitamisel meile appi liitlased. Kadedaks teeb Vabadussõja-aegne efektiivsus ja kiirus ülesannete täitmisel. Sellele aitasid kaasa mitmed asjaolud. Tähtsamad olid ehk käimasolev sõda, mis nõudis iseseisva riigi loomiseks kõigi jõupingutusi, samas oli olemas arvestatav hulk merendusvaldkonnas kogenud isikuid ja kahtlemata oskusteave inimestelt, kes olid olnud tsaarimereväe teenistuses. Need asjaolud tegid lihtsamaks otsustamise. Mitte et need otsused oleksid kerged olnud, kuid

ei tarvitsenud tegeleda vajaduse selgitamisega, vaid keskenduti püstitatud ülesannete lahendamisele.

Kirjeldatut ilmestab kõige paremini see, et kaugsõidukaptenist kontradmiraliks ja Merejõudude juhatajaks arenenud Johan Pitka tegeles ise operatsioonide planeerimise, osalemise ja vahetu juhtimisega ning alles hiljem loodi Mereväe staap. Pühendumuse eest omistati talle arvukalt aumärke, sealhulgas hinnati teda Suurbritannias välismaalastele kõrgeimat tunnustust andva *The Most Distinguished Order of St. Michael and St. George* rüütelkomandöri aumärgi vääriliseks.

Head lugejad, teie käes on parim kirjavara Mereväe Vabadussõja-aegsest tegevusest. Arto Oll on teinud suurepäraselt tööd, tihti keeruliselt üles tähendatud ajaloosündmused on ta lahti mõtestanud lihtsalt ja mõnusalt loetavaks tervikuks. Raamat annab väga hea ülevaate ja detailiderohke kirjelduse üldise arengu ning üksikute sündmuste kohta.

Juhan Liiv on öelnud: „Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta!“. Meie Mereväe osa Vabadussõjas on olnud hästi unustatud minevik. Loodan, et see raamat on vaid üks etapp uurimusest.

Sooviksin, et see raamat oleks minu käes olnud veerandsada aastat tagasi – selleks, et nooruse uljuses oleks olnud, millele toetuda.

Head lugemist!

„Mere kutsel – mere kaitsel!“

Jüri Saska
kommodoor
Mereväe ülem

SISSEJUHATUS

Esimene maailmasõda (1914–1918) muutis kardinaalselt Euroopa poliitilist olukorda. Venemaa, Saksamaa, Austria-Ungari ja Osmani impeeriumid lagunesid ja eraldusid väiksemateks rahvusriikideks. Seoses Venemaa lüüasaamisega idarindel, kuulutasid Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola valitsused välja iseseisvuse. Algas Vene kodusõda ning samal ajal alustas Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik sõjalist agressiooni äsja iseseisvunud väikeriikide vastu.¹ Nõukogude Venemaal võimu haaranud bolševike arvates tuli need inkorporeerida Venemaa koosseisu, et edasiselt kasutada Baltikumi platsdarmina kommunistliku maailmarevolutsiooni ideede levikuks Kesk- ja Lääne-Euroopasse.² Eesti Vabadussõda algas Punaarmee (ametlikult Tööliste ja Talupoegade Punaarmee) vägede rünnakuga Narvale 28. novembril 1918. aastal ning lõppes Tartu rahulepingu allkirjutamisega 2. veebruaril 1920. aastal.

Majanduslikult rasketes tingimustes tuli Eestil moodustada iseseisvuse kaitseks oma kaitsejõud. Võrreldes teiste Balti riikidega, oli Eesti geograafilise asendi tõttu ohustatud lisaks Punaarmee maaväeksustele ka Balti laevastiku poolt. See omakorda muutis riigi kaitsmise veelgi keerulisemaks. Bolševike sõjalaevad oleksid võinud oma peabaasist Kroonlinnas saabuda Tallinna reidile kõigest ühe ööpäeva jooksul. Kindla merekaitse puudumise tõttu ähvardas oht, et Tallinn vallutatakse dessandiga või tulistatakse suurtükitulega puruks. Teise ohutegurina tuleb märkida Eesti pikka rannajoont, mille erinevates kohtades võis vastane kasutada dessante ja sisse piirata rindel võitlevad Eesti väeosad. Sadamate blokeerimise ja meritsi kulgevate kaubateede kontrollimisega oli võimalik põhjustada majanduslikku kahju ja tekitada poliitiline isolatsioon. Teoreetiliselt oleks Balti laevastik saanud lühikese ajaga kehtestada Soome lahel mere- lise ülemvõimu. Seetõttu ei tohtinud Eesti kõrgem sõjaline juhtkond potentsiaalset ohtu ignoreerida. Mereline kaitse oli Eesti-sugusele väikeriigile hädavajalik, kuid selle

1 Vene kodusõja alguse täpse määratlemise juures on ajaloolaste seas toimunud palju vaidlusi ja diskussioone. Osad autorid määratlevad kodusõja algust daatumiga 25. oktoober 1917. Vaata lisaks: Mawdsley, Evan. *The Russian Civil War*. Edinburgh: Birlinn Limited 2000; Swain, Geoffrey. *Origins of the Russian Civil War*. London: Longman 1995.

2 Ullman, Richard Henry. *Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Volume II, Britain and the Russian Civil War, November 1918 – February 1920*. London: Oxford University Press 1968, 55.

eelduseks pidi olema kõigepealt merelise kohaloleku tagamine enda vetes. Sõjalis-strateegilises mõttes pidi Eesti omama vastase rünnakute tõrjumiseks lahinguvõimelisi üksusi nii maal kui ka merel. Eelnimetatud põhjustest tingituna tekkis esmakordselt ajaloos vajadus luua Eesti Merejõud.

HISTORIOGRAAFIA

Eesti mereväe kohta ei paku seni ilmunud kirjandus kahjuks rahuldavat valikut. Siia maani pole publitseeritud kompaktselt käsitletud väeliigi ajaloo kohta aastatel 1918–1940, mistõttu tuleb materjali otsida teiste valdkondade kirjanduse hulgast. Mereväe tegevusest Vabadussõjas ilmus 1920–1930ndatel küll kaks mälestuste raamatut ning arvukalt juubeliartikleid, kuid väeliigi ajaloo terviklikku ülevaadet need ei paku.

Vabadussõja poliitilisest olustikust on kompaktsed ja asjakohaseid ülevaateid kirjutanud Eduard Laaman.¹ N-ö Nõukogude Liidu varajasest sõjaajaloo kirjandusest üks paremaid on Nikolai Kornatovski sõjalis-poliitiline ülevaade Petrogradi kaitsmisest aastal 1919. Teoses on kirjeldatud Balti laevastiku operatiivtegevust ja Nõukogude Venemaa pealinna merelise kaitse kavasad.² Põgusalt on mainitud ka Briti eskaadri ja Eesti sõjalaevastiku tegevust. Nõukogude Vene Balti laevastiku Tegevsalga operatiivtegevuse kohta Eesti Vabadussõja ajal leidub väärtuslikku informatsiooni Arvid Drezeni raamatus.³ Tegemist on publitseeritud arhiiviallikate kogumikuga, kus tuuakse esile Balti laevastiku taktikalised väljavaateid, operatiivtegevus, kaitsekavad ning antakse ülevaade Nõukogude Vene mereväe juhtkonna strateegilistest kavadest. Teose väärtus seisneb eelkõige sellest, et sisaldab hulgaliselt sõjaaegseid dokumente originaalkujul.

Eesti mereväe tegevuse kohta Läti aladel, ehk sissetungist Daugava jõesuudmesse, leidub üksikuid märkmeid Ērichs Ēriks Priedītisi⁴ ja Berend von Nottbecki⁵ raamatutes ning kindralmajor Rüdiger von der Goltzi mälestustes.⁶

Suurbritannia poliitilised seisukohad Nõukogude Venemaa suhtes võtab informatiivselt kokku Richard Henry Ullmann raamatutes „Anglo-Soviet relations“.⁷

1 Laaman, Eduard. Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu. Tallinn: Monokkel 1991; Laaman, Eduard. Eesti iseseisvuse süünd, 1.–8. vihik. Tallinn: Faatum 1990–1997. Esmatrükk: Eesti iseseisvuse süünd, 1.–3. vihik. Tallinn: Loodus 1937.

2 Корнатовский, Николай. Борьба за Красный Петроград (1919). Ленинград: Красная газета 1929.

3 Дрезен, Арвид. Балтийский Флот в Октябрьской революции и гражданской войне. Ленинград 1932.

4 Priedītis, Ērichs Ēriks. Latvijas kara flote 1919–1940. Rīga: Militārās literatūras apgādes fonds 2004.

5 Nottbeck, Berend von. Võnnu lahingu eellugu. Tallinn: Kunst 2009.

6 Goltz, Rüdiger von der. Minu missioon Soomes ja Baltikumis. Tallinn: Olion 2004.

7 Ullman, Richard Henry. Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Volume I, Intervention and the War. New Jersey: Princeton University Press 1961; Ullman, Richard Henry. Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Volume II,

Poliitiliste otsuste tagamaid Suurbritannia-Baltikumi suhetes käsitleb doktoritöös John Bullen.⁸ Mainimist väärib veel Donald Stokeri uurimus Balti riikide merevägede arengu kohta ja katsetest hankida Antandi riikidelt mererelvastust.⁹ Kahjuks on Vabadussõja periood leidnud uurimuses vähe kajastust.

Juba 1919. aastal peeti Eesti kõrgema sõjalise juhtkonna initsiatiivil vajalikuks säilitada väeosade dokumente ning operatiivtelegramme ja päevaraamatuid.¹⁰ Vabadussõja uurimisega tehti algust 1920ndate alguses, mil sõjaväelased hakkasid kogunenud materjali läbi töötama. Oma mälestusi panid kirja ka mitmed meremehed ja mereväelased, kuid publikatsioonidena avaldati neist mõned üksikud. Esmajoones on ilmunud 1921. aastal Vabadussõja-aegse merejõudude juhataja Johan Pitka mälestused.¹¹ Kuigi mälestused on üldiselt subjektiivsed ja tihtipeale sisaldavad faktivigu, on Pitka memuaarid tänapäevalgi ajaloolastele märkimisväärseks infoallikaks, hõlmates peaaegu tervet Vabadussõja perioodi. Mälestustes keskendub ta peamiselt enda tegevusele soomusrongide loomisel ja sõjalaevastiku juhtimisel. Detailsemalt on kirjeldatud ennekõike tähtsamaid mereoperatsioone. Seetõttu pole kajastatud tervet mereväe operatiivtegevust, väeliigi organisatoorse arengut ega Briti eskaadri või Balti laevastiku strateegilisi plaane.

Esimeseks mereväe ajaloo uurijaks võib pidada Vabadussõja-aegset mereväe staabiülemat asetäitjat kaptenmajor Aleksander Warmat, kelle uurimistööna ilmus juba 1926. aastal esimene mahukam käsitlus Eesti mereväe kohta.¹² Trükkis ilmus kahjuks autori lõpetamata töö. Tunduvalt mahukam, kuid samuti poolik Warma käsikiri on talletatud Eesti Rahvusarhiivis (RA).¹³ Tuginedes dokumentidele ja mälestustele, annab Warma raamat kokkuvõtliku ülevaate väeliigi sõjategevusest Vabadussõjas. Üldiselt on lahti kirjutatud lahingutegevus nii Soome lahel kui ka Peipsil. Tähelepanu on pööratud nüanssidele mereväe operatiivtegevuses ja välja toodud huvitavaid detaile, mida arhiiviallikatest pole õnnestunud leidagi. Samas jääb mulje, et uurimistöö eesmärgiks oli noortes mereväelastes patriotismi süvendada. Väljendub see eelkõige asjaolus, et valikuliselt on keskendutud mereväe edukate operatsioonide esile tõstmisele. Sarnaselt Pitka mälestustega, ei käsitle ka Warma põhjalikumalt Briti eskaadri tegevust Vabadussõjas, ilma milleta poleks väikesearvuline Eesti merevägi suutnud edukalt mereoperatsioone sooritada. Samuti pole tähelepanu pööratud väeliigi organisatoorsele arengule

Britain and the Russian Civil War, November 1918 – February 1920. London: Oxford University Press 1968; Ullman, Richard Henry. Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Volume III. The Anglo-Soviet Accord. London: Oxford University Press 1972. Käesolevas töös on kasutatud Ullmanni kahte esimest raamatut.

8 Bullen, John Roderick. The Royal Navy in the Baltic 1918–1920. London: King's College PhD Thesis 1983.

9 Stoker, Donald. Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919–1939: Grand Strategy and Failure. Oxfordshire: Routledge 2012.

10 Sõjavägede ülemjuhataja päevakäsk nr 29, 29.01.1919. ERA.495.6.8, 44.

11 Pitka, Johan. Minu mälestused Suure Ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni 1914–1920 (esmatrükk 1921). Tallinn: Olion 1993.

12 Warma, Aleksander. Merevägi Vabadussõjas. Tallinn: Kindralstaabi VI osakond 1926.

13 RA, ERA. Fond 527, nimistu 1, säilik 3.

ega mereväe strateegilistele väljavaadetele. Pealegi ilmus Warma uurimus kõigest kuus aastat pärast Vabadussõda ning sedagi ajal, mil alles loodi vastiseseisvunud riigile ajaloolist narratiivi. Kokkuvõtteks võib öelda, et pealkiri „Merevägi Vabadussõjas“ ei vasta päriselt raamatu sisule, sest käsitletud ei ole kogu väeliigi ajalugu.

Juubeli- ja mälestusartikleid avaldati 1920–1930ndatel ka ajakirjades Merendus¹⁴, Sõdur, Kaitse Kodu! ja Vabadussõja tähistel, lisaks mitmetes ajalehtedes ning kogumikes.¹⁵ Sealsetes artiklites on tähelepanu pööratud peamiselt üksikute või üldiste lahinguepisoodide kirjeldamisele ning tihtilugu leidub nendes vähe uutset teavet.¹⁶ Aastatel 1920–1940 ilmus mereväe kohta suhteliselt vähe kirjandust. Eelkõige Vabadussõja Ajaloo Komitee (asutati 1926. aastal) initsiatiivil koguti kokku paljude mereväelaste mälestused, mida tänapäevani säilitatakse Eesti Rahvusarhiivi fondis 2124.¹⁷ 1930. aastatel ilmunud Vabadussõja käsitlustes¹⁸ on mereväe tegevust kajastatud üldiselt ning samuti piiratud vaid üksikute episoodide kokkuvõtetega.

Mereväe ohvitseride, allohvitseride ja madruste kohta leidub materjali tunduvalt vähem ja sedagi episoodiliselt. Mõnikord avaldati mereväelaste elulugusid või teenistuse lühikokkuvõtteid ajakirjanduses. Vabadussõjas silma paistnud isikute elulood ilmusid 1935. aastal välja antud Vabadusristi kavaleride raamatus.¹⁹

Arvatavasti leidis Vabadussõja-aegse mereväe ajaloo uurimine Eesti Vabariigi ajal vähe tähelepanu. Eeldatavasti tingis selle mereasjandust tundvate ajaloolaste ning ajaloouurimisega kursis olevate meremeeste ja mereväelaste puudumine.

Lääne-Euroopas ilmus Briti eskaadri 1918–1919. aasta tegevuse kohta Läänemerel esimene publitseeritud artikkel konradmiral sir Walter Henry Cowani poolt London Gazette's (Printed under the authority of His Majesty's Stationary Office). Cowani aruandes on loetletud Läänemerel tegutsenud Suurbritannia laevade arvulised koosseisud ja hukkunud sõjalaevade nimekiri.

1960ndatel ilmus Suurbritannias eelnimetatud teema kohta kaks arvestatavat raamatut. Kommodoor Augustus Agar kirjeldab 1963. aastal avaldatud mälestustes Esimese maailmasõja järgset Briti salateenistuse tegevust Soome lahel.²⁰ Mälestustes on üldsõnaliselt mainitud ka Eesti mereväe ja Briti eskaadri tegevust 1919. aastal.

14 Meresõjanduslik ajakiri, mida andis välja Mereväe Ohvitseride Kogu aastatel 1933–1940. Oli ainuke mere-sõjanduslik ajakiri Eestis. Peamiselt käsitles väeliigi tehnoloogilisi uuendusi ja sõjalaevatüüpide taktikalisi lahendusi. Vähesel määral avaldati ajakirjas ka mälestusartikleid Vabadussõjast.

15 Vaata lisaks: Mälestusi isesesisvuse võitluspäevilt II. Tallinn: Vaba Maa 1930.

16 Vaata lisaks: Meri Eesti elus. Koostanud August Gustavson, Rudolf Linnuste ja Evald Past. Tallinn: Merenduspäeva korraldav komitee 1937.

17 Käesolevas töös on Eesti rahvusarhiivi fondis RA, ERA 2124 talletatud mälestusi kasutatud.

18 Eesti Vabadussõda 1918–1920 I–II (esmatrükk 1937–1939). Tallinn: Mats 1996–1997; Maide, Jaan. Ülevaade Eesti Vabadussõjast 1918–1920. Tallinn: Kaitseleidu kirjastus 1933. Kordustrükk Tallinn: Olion 1992.

19 Eesti Vabadusristi kavalerid. Koostaja August Traksmaa jt. Tallinn: Vabadusristi Vendade Ühenduse keskuhus 1935; Vabadusristi kavaleride elulugudest on ilmunud tunduvalt mahukam ja täiendatud uurimus: Ain Krillo, Jaak Pihlak, Mati Strauss. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts 2016.

20 Agar, Augustus. Balti episood: Briti salateenistuse tegevus Venemaa vetes. Tallinn: Olion 2004. Esmatrükk pealkirjaga: Baltic Episode: A Classic of Secret Service in Russian Waters. London: Hodder & Soughton 1963.

Raamatu huvitavama osa moodustab Briti torpeedokaatrite Kroonlinna sissetungi kirjeldus, millest Agar isiklikult osa võttis. Kõige mahukama ülevaate Briti eskaadri tegevusest Läänemerele annab mereväekapten Geoffrey Bennett 1964. aastal ilmunud raamatus „Cowan's War“.²¹ Bennett on kasutanud Cowani ja Briti Admiraliteedi ülima viitseadmiral Sydney Fremantle'i dokumente, nende hoiukohaks on National Maritime Museum, ning lisaks sellele mitmeid mälestuste kogusid, ajakirjanduse andmeid, publitseeritud materjale Naval Memories, Naval and Military Records jne. Käsitlus annab informatiivse ülevaate Läänemere piirkonna poliitilisest olukorrast, Soome lahel toimunud meresõjalistest sündmustest ning kirjeldab brittide vaatevinklist Eesti sõjalis-poliitilist olukorda. Eelnimetatule lisaks on Bennett välja toonud admiral Walter Cowani iseloomustuse Johan Pitka kohta ja kirjeldanud Eesti sõjalaevastiku olukorda. Võõrkeelse kirjanduse valikus on Bennetti raamat kindlasti Vabadussõja-aegset Eesti mereväe kajastavatest teostest üks põhjalikumaid.

Mõningaid artikleid Briti sõjalaevade tegevuse kohta 1918.–1919. aastate Läänemerele on kirjutatud ka 1950–1970ndatel.²² Need ei põhine arhiiviallikatel ja on paljuski üksteist kordavad. Kuigi artiklid sisaldavad mitmeid faktivigu, leidub neis teatud määral siiski uutset teavet. Tasub esile tõsta Olavi Hovi akadeemilist ja põhjalikku ülevaadet Suurbritannia interventsioonipoliitika tagamaadest.²³ Siinse raamatu autor on samuti viimastel aastatel kirjutanud Suurbritannia (1918–1919) välispoliitika ja Briti eskaadri Eestisse saatmise põhjusi käsitlevaid artikleid.²⁴

Pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist on avanenud võimalus hakata Vabadussõja temaatikale rohkem tähelepanu pöörama. Lisaks kaheköitelise kogumiku „Eesti Vabadussõda 1918–1920“ kordustrukile, on Eesti riigikaitsepoliitikast kirjutanud Ago Pajur²⁵, sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri tegevust Vabadussõja operatiivjuhina ühes Loodearmeeaga on uurinud Reigo Rosenthal²⁶, Vabadussõja-aegsest ohvitserkonnast on kirjutanud Mati Krõonström²⁷, ohvitseride

21 Bennett, Geoffrey. Balti mere vabastamine. Tallinn: Olion 2003. Esmatrükk pealkirjaga: Cowan's War: The story of British naval operations in the Baltic, 1918–1920. London: Collins 1964. Antud töös on kasutatud ingliskeelset kordustrukki Freeing the Baltic. Edinburgh: Birlinn Limited 2002.

22 Näiteks: Anderson, Edgar. British policy toward the Baltic states 1918–1920. San Jose University 1959; Anderson, Edgar. An Undeclared Naval War: The British-Soviet Naval Struggle in the Baltic, 1918–1920. San Jose University 1962; Fletcher, William A. The British Navy in the Baltic, 1918–1920: It's contribution to the independence of the Baltic nations. Journal of Baltic Studies, Volume 7, 1976.

23 Hovi, Olavi. The Baltic area in British policy, 1918–1921. Helsinki: Finnish Historical Society 1980.

24 Oll, Arto. Suurbritannia Venemaa-suunalise interventsioonipoliitika tagamaad ja Briti eskaadri saabumine Tallinna 1918. aastal. Tuna nr 4 2018; Oll, Arto. Suurbritannia seisukohad Eesti suhtes ja Briti eskaadri tegevus Soome lahel 1918–1919. Rahvusarhiivi toimetised 3 (34). Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. Tartu. Rahvusarhiiv 2019.

25 Pajur, Ago. Eesti riigikaitsepoliitika 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 1999.

26 Rosenthal, Reigo. Laidoner – väejuht. Tallinn: Argo 2008; Rosenthal, Reigo. Loodearmee. Tallinn: Argo 2006.

27 Krõonström, Mati. Venemaast lahkulöömise nimel: Eesti rahvaväest Vene kodusõja kontekstis. Akadeemia nr 9, 2013; Krõonström, Mati. Kaptenite ja leitnantide sõda. Tallinn: Tänapäev 2010; Krõonström, Mati. Kuperjanovi partisanide väeosa ja selle juhid Vabadussõjas. Tuna nr 1, 2008; Krõonström, Mati. Eesti ratsaväe juhid Vabadussõjas. Tuna nr 2, 2005.

väljaõppesüsteemist Andres Seene²⁸ ja võõrrahvusest sõjaväelastest Eesti kaitseväes Igor Kopõtin.²⁹

Eesti mereväe kohta leidub üldist materjali mitmes sõjaajaloo monograafias ja kogumikus. Mereväe arengut on kajastatud raamatus „Sõja ja rahu vahel“,³⁰ kus suuremat tähelepanu on pööratud merekindlustele ning sõjalaevastiku kohta mainitakse üldtuntud fakte. Eesti-Soomere merevägede salajasest koostööst on kirjutanud Soome ajaloolane Jari Leskinen mahuka teose,³¹ selles annab ta ka ülevaate, kuidas plaaniti Soome lahe sulgemist. Loetletud raamatutes on siiski Vabadussõda leidnud vähe kajastust. Relvastuse ja selle hankimise kohta on avaldanud kirjutisi Toe Nõmm.³²

Eesti sõjalaevastiku kohta on populaarteaduslikke raamatuid kirjutanud Mati Õun.³³ Venekeelsete autorite kollektiivilt pärineb ülevaatlilik teos Balti riikide laevastikest aastatel 1918–1940.³⁴ Põhjalikuma käsitluse Eesti allveelaevadest ja huvitavaid uurimusi allveelaevnikest on avaldanud Ragnar Kokk.³⁵ Tegemist on põhjaliku ülevaatega allveelaevade ehitamise ja saamisloo kohta ning tegevusest Eesti sõjalaevastiku koosseisus. Oma käsitlustes peatub Kokk põgusalt ka Vabadussõja perioodil.

Arvuka abilaevastiku kohta on ilmunud kogumik „Suur Tõll ja teised Eesti jäämurdjad“.³⁶ Raamatus käsitleb Peedu Sammalsoo Eesti lipu all sõitnud väiksemate jäämurdjate-pukserite ajalugu ja toob välja nende tehnilised andmed.

Lisaks sõjalaevastikule on uuritud ka merejõudude koosseisu kuulunud merekindlusi. Peamiselt on sellega tegelenud Heino Gustavson³⁷ ja Mati Õun³⁸, Aegna merekindlusest on eraldi kirjutanud Robert Nerman.³⁹ Vabadussõja kohta leidub raamatutes

-
- 28 Seene, Andres. Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2011.
- 29 Kopõtin, Igor. Eesti Rahvaväe vene sõdurid Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn: Kaitseministeerium 2014; Kopõtin, Igor. Rahvuse kool: Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940. Tartu. Rahvusarhiiv 2020.
- 30 Sõja ja rahu vahel. (1. osa). Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoimetaja Enn Tarvel. Tallinn: S-Keskus 2004.
- 31 Leskinen, Jari. Vendade riigisalus: Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918–1940. Tallinn: Sinisukk 2000.
- 32 Näiteks: Nõmm, Toe. Eesti suurtükivägi 1918–1940. Relvastus ja ülesehitus. Viimsi: Laidoneri Muuseumi toimetised nr 4, 2005.
- 33 Õun, Mati. Eesti sõjavägi 1920–1940. Tallinn: Tammiskilp 2001; Õun, Mati. Eesti sõjalaevad 1918–1940 (1. osa). Tallinn: Tammiskilp 1998; Õun, Mati. Miiniristlejad *Lennuk* ja *Wambola*: nende ehitamise, sõjasõitide ja müümise lugu. Tallinn: Olion 1997.
- 34 Гайдук, А. А.; Лапшин, Р. В. Военно-морские силы прибалтийских государств 1918–1940 гг. Санкт-Петербург: Галей Принт 2009.
- 35 Kokk, Ragnar. Eesti Merejõudude allveelaevad ja allveelaevnikud. Tartu: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused 2006; Kokk, Ragnar. Allveelaeva „Lembit“ meeskond aastail 1936–1940. Tallinn: Eesti Meremuuseumi toimetised nr 4, 2004; Kokk, Ragnar. Eesti mereväeohvitseride III lend, 1928. Tallinn: Eesti Meremuuseumi toimetised nr 3, 2002.
- 36 Arumäe, Heino; Kopelman, Vladimir; Matkiewicz, Roman; Sammalsoo, Peedu; Sammet, Jaak; Vaarmaa, Olaf. „Suur Tõll“ ja teised Eesti jäämurdjad. Koostaja Mati Õun. Tallinn: Sentinel 2005.
- 37 Gustavson, Heino. Eesti merekindlused 1913–1940. Tallinn: Olion 1993; Gustavson, Heino. Tallinna vanemad merekindlused. Tallinn: Olion 1994; Gustavson, Heino. Aegna. Tallinn: Maalehe Raamat 1998.
- 38 Õun, Mati. Eesti merekindlused ja nende suurtükid. Tallinn: Tammiskilp 2001.
- 39 Nerman, Robert. Aegna. Tallinn 2008.

vähe materjali ning piiratud on merekindluste üldise ajaloo kirjeldamisega. Mõningaid detaile on esile toodud eelkõige merekindluste suurtükkide ja patareide tehniliste lahenduste kohta.

Rohkemat käsitlust on leidnud mereväe ohvitserkond, valikulised lühielulood on leitavad neljaosalisest sarjast „Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased“.⁴⁰ Eesti kindralitest ja admiralidest on koostanud ülevaate Mati Õun.⁴¹ Mereväe ohvitseride, ametnike ning juhtivkoosseisu kohta on kõige mahukamat materjali avaldanud Peedu Sammalsoo ajakirjas *Meremees* ja Eesti Meremuuseumi toimetistes.⁴² Kõige arvukamalt on artikleid ja raamatuid avaldatud merejõudude juhataja kontradmiraal Johan Pitka kohta.⁴³ Kindlasti väärib esile tõstmist Reet Naber'i käsitus Pitka Vabadussõja-eelse tegevuse kohta.⁴⁴ Naber ongi avaldanud seni kõige mahukamaid merejõudude juhatajate elulugusid.⁴⁵

Viimastel aastatel on kaitsstud Tartu Ülikoolis mereväe ajaloo üksikuid valdkondi käsitlevaid bakalaureuse- ja magistritöid.⁴⁶ Peamiselt on väeliigi ajaloo uurimisega tegelegenud mereväeohvitserid, kaptenleitnandid Taavi Urb ja Liivo Laanetu. Kahjuks puudutavad konkreetset uurimistööd Vabadussõja temaatikat vaid põgusalt.

Otseselt Vabadussõja-aegse mereväe tegevuse kohta on taasiseseisvunud Eestis kirjandust ilmunud vähesel määral. Siinkohal võib esile tuua Peedu Sammalsoo hea ülevaate Peipsi Laevastiku Divisjoni lahingutegevusest Vabadussõjas.⁴⁷ Samuti väärib äramärkimist mitme autori koostöös avaldatud „Võitlused Läänemeres 1918–1919“.⁴⁸ Raamat ei põhine siiski arhiiviallikatel, vaid on ainese kogunud peamiselt varasematest publikatsioonidest.

-
- 40 Deemant, Kaupo; Gustavson, Heino; Lõhmus, Leho; Naber, Reet; Noormets, Tiit; Pihlak, Jaak; Pillak, Peep; Sammalsoo, Peedu; Sammet, Jaak ja Õun, Mati. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased I osa. Tallinn: Tammiskilp 1998; Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased II osa. Tallinn: Sentinel 2002; Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased III osa. Tallinn: Sentinel 2003 ja Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased IV osa. Tallinn: Sentinel 2005.
- 41 Õun, Mati. Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid. Tallinn: Sentinel 2005.
- 42 Artiklite sari „Unarusse jäänud nimed“, mida Peedu Sammalsoo avaldas ajakirjas „Meremees“ aastatel 2001–2014; Sammalsoo, Peedu. Eestlastest ohvitserid Vene allveelaevastikus aastail 1914–1920. Eesti Meremuuseumi toimetised nr 2, 2001; Sammalsoo, Peedu. Eesti mereväe insenermehaanikud aastail 1918–1940. Eesti Meremuuseumi toimetised nr 5, 2006.
- 43 Johan Pitka 125: kodanik ja admiral. Kogumik. Toimetanud Sirje Laidre ja Heido Ots, Tallinn: Mats 1997; Pinn, Voldemar. Punane terror ja Läänemaa. Täienduste 1. osa, kolmteist legendi admiral Johan Pitka lahkumisest. Haapsalu 1991; „Löögiüksus Admiral Pitka“ Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi toimetised 4, 2008.
- 44 Naber, Reet. Johan Pitka, ausa tahtega Isamaa heaks! Tallinn: Tea Kirjastus 2012.
- 45 Naber, Reet. Eesti Merejõudude juhatajad 1918–1940. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused 2004.
- 46 Maasikrand, Mikk. Eesti rannakaitse võimekus 1939. aastal. Magistritöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool 2013; Urb, Taavi. Merejõudude allohvitserid 1920–1939. Bakalaureusetöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool 2007; Urb, Taavi. Eesti Merejõudude ohvitseride väljaõpe aastail 1919–1940. Magistritöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool 2014; Laanetu, Liivo. Meresõjaline mõte ajakirjas „Merendus“ 1933–1940. Bakalaureusetöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool 2014.
- 47 Sammalsoo, Peedu. Merevägi Vabadussõjas 1918–1920. Tegevus Peipsil. Tallinn 1998. Käsikiri autori valduses; Mati Õun, Hanno Ojalo, Peedu Sammalsoo. Võitlused Peipsil ja Emajõel 1234–1944. Tallinn: Grenader 2012.
- 48 Õun, Mati; Walter, Hannes; Sammalsoo, Peedu. Võitlused Läänemeres 1918–1919. Tallinn: Olion 2003; Kordustrükk – Vabadussõja merevõitlused: mehed ja laevad. Tallinn: Sentinel 2020.

Merevägi ja tema tegevus aastatel 1918–1920 pole leidnud põhjalikumat käsitlust ei 2020. aastal ilmunud mahukas kaheköitelises Vabadussõja koguteoses⁴⁹ ega ka Eesti sõjaajaloo kogumikus⁵⁰.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et loetletud kirjandus ei paku tänapäevani adekvaatset ülevaadet mereväe Vabadussõja-aegse lahingutegevuse, laevastiku, organisatsiooni ega personaalia kohta.

49 Eesti Vabadussõda I–II. Tallinn: Varrak 2020.

50 Eesti sõjaajalugu. Valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2021.